

Марина Навальна

АНТОНІМІЯ ДІЄСЛІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

Серед виражальних засобів публіцистики помітне місце посідають лексичні антоніми. Визначаючи лексичну антонімію дієслів соціально-економічної сфери, потрібно враховувати, що в антонімічні зв'язки вступають “не взагалі будь-які протилежні поняття, а обов'язково поняття співвідносні, об'єднані змістом на основі їх протиставлення” [8, 95].

Виразити протиставлення — основна текстова функція лексичних антонімів. Головною семантичною функцією антонімів є відношення протилежності. Ця функція за структурно-семантичною ознакою реалізується внаслідок актуалізації в антонімічних лексемах двох протилежних сем: спільної — “родової” та протилежної — “видової”. Другу сему визначають як важливішу.

Лінгвісти пропонують розглядати антоніми за принципом семантичного аналізу, що нараховує в кожній антонімічній парі архі- та диференційні семи. Перші визначають родові значення, основне для порівнюваних антонімів, другі — містять вказівку на протиставлення компонентів пари [6, 65].

Лексичну антонімію класифікують ще за логіко-семантичними ознаками. З погляду логіки антонімічних пар розрізняють: наявність (відсутність) ознаки, різні ступені вияву ознаки та логічну рівноправність членів пари. Три позиції виділяють у семантичному поділі: спільнокоренева антонімія, лексика з якісно-оцінною семантикою та лексика, що позначає координаційні поняття, протилежно спрямовані дії, ознаки, властивості [2, 166].

Аналізуючи засоби мовної парадигматики антонімів, виділяють два основних їх типи — іменні та дієслівні [4, 8]. Водночас зазначають, що в основі іменного типу лежить антонімія прикметників як презентація протиставлення понять про ознаки і властивості предметів та явищ, а дієслівний тип репрезентує переважно протиставлення понять про відношення між ними.

Мета нашої статті – дослідити антонімію дієслів соціально-економічної сфери, оскільки такий сегмент лексико-семантичної системи належним чином не простудійовано.

За структурою дієслівні антоніми поділяють на різнокореневі та спільнокореневі. Перша група антонімів, яку утворюють дієслова на позначення соціальних та економічних понять, складається з різнокореневих лексем, які в цілому протиставляються за своїм значенням одне одному. Це найрепрезентативніший клас слів з протилежною семантикою, напр.: *купувати* — *продавати*; *багатіти* — *бідніти*; *призначати* — *звільняти*; *преміювати* — *штрафувати*; *витрачати* — *одержувати*; *нападати* — *захищатися*; *дорожчати* — *дешевшати* та ін., пор.: *Зараз доводиться працювати більше, вирішувати питання, з якими раніше ніколи не доводилося стикатися, але й товари нашої фірми купують постійно* (“За вільну Україну”); *Маємо прагнути до того, щоб забезпечити не тільки незалежність, але й дати можливість кожному українцю багатіти* (“Урядовий кур'єр”); *Ми [люди] бідніли, бо ті, хто прийшов тоді до влади, виявилися не готовими керувати державою...* (“День”) та ін.

Другу групу становлять спільнокореневі дієслівні антоніми. Вони широко представлені в дієслові, бо ця частина мови має найбільш розгалужений арсенал префіксів з протилежним значенням. Саме вони і надають зіставлюваним дієсловом протиставного значення. Загальне значення заперечення виражають здебільшого

префікси **а-, анти-, де-, дез-/дис-, ір-, ін-**, напр.: *логілізувати* — *алогілізувати*, *мілітаризувати* — *антимілітаризувати*, *державити* — *антидержавити*, *ідеологізувати* — *деідеологізувати*, *організувати* — *дезорганізувати*, *раціоналізувати* — *ірраціоналізувати*, *детермінізувати* — *індетермінізувати* та ін., пор.: **Організувати належним чином роботу** — **досягти максимальних успіхів** (“За вільну Україну”); **Блискавично організоване дійство швидко дезорганізували неформали** (“Молодь України”) та ін.

Якщо першу групу антонімічних пар становлять переважно дієслова на позначення фінансово-економічної та комерційної діяльності, то другу – дієслова, пов’язані з державно-суспільним ладом та історією країни.

У процесах антонімотворення важлива роль належить префіксам, протилежні значення яких виражаються на основі парного протиставлення, пор.: *ввозити* — *вивозити*, *виграти* — *програти*, *об’єднати* — *роз’єднати*, *сформувати* — *розформувати*, *зблокувати* — *розблокувати* та ін. Цю групу антонімів репрезентують здебільшого дієслова, що окреслюють економічну, а також діяльність політичних партій і міжнародні відносини між країнами, напр.: *Скільки ж ми ще будемо **ввозити** чужі товари? Коли ж вироблятимемо свої?* (“Урядовий кур’єр”); *Той, хто **вивозить** сировину, за статусом тяжіє до країн, що розвиваються* (“Голос України”); *Робитимуться спроби **об’єднати** ведучі партії, але навряд чи це вдасться* (“Україна молода”); *Продовження нинішнього політичного курсу, коли ще й **роз’єднуватимуть** політичні угруповання — тільки шкодитиме соціальному становищу людей* (“Високий замок”) та ін.

Оскільки префікси утворюють стійкі парні кореляції один з одним або з нульовим префіксом, то їх класифікують як “лінгвістичний критерій дериваційної антонімії” [4, 8]. Цей критерій характерний не тільки для української мови, а й для всіх індоєвропейських мов.

Для дієслів соціально-економічної сфери характерний і такий різновид антонімії, як енантіосемія, який тлумачать як поєднання протилежних значень в одному слові, пор.: *позичати* (брати в борг) — *позичати* (давати в борг), *прослухати* (не почути сказаного) — *прослухати* (нічого не пропустити зі сказаного) та ін., напр.: *Гроші то **позичали** постійно, вже й товар закупили, а як віддати...* (“Вечірній Київ”); ***Позичала, позичала, а тепер справу до суду довели, бо ніхто не повертає*** (“Робітничка газета”) та ін.

Особливий різновид становить дієслівна префіксальна енантіосемія [1]. У дієсловах із семою “говорити” протилежність початкової та якісно-результативної дії іноді може поставати як різка протилежність. Це буває тоді, коли з’являється надлишок дії, який призводить до негативних наслідків, напр.: *заговорити, забалакати* — “розпочати говорити” і “втомлювати співбесідника довгою розмовою”, пор.: *Жінка на прийомі у начальника дуже зраділа, коли той до неї **заговорив*** (“Сільські вісті”); *Гість із сусідньої країни так **заговорив** нашого міністра, що важко було згадати — з чого починалася розмова* (“Голос України”) та ін.

Семи “позбавляти чого-небудь” — “надавати що-будь” особливо характерні для дієслів, які характеризують фінансово-економічну та комерційну діяльність: *боргувати, повертати, залишати, вертати, напозичати, поборгувати, присвоювати* та ін., що означають передавання, здебільшого тимчасове, чого-небудь від однієї особи до іншої. Семантика полярних лексико-семантичних варіантів виражається через значення “давати” з точки зору одного із учасників ситуації, тоді як другий учасник “бере”, напр.: *Правити борг у ділового партнера через суд? **Напозичав** уже багато...* (“Економіст”); *Стільки **напозичав** нафтовому магнату, а він ніяк не дякує* (“Сільські вісті”); *Колектив дуже гнівався на голову профспілкового комітету, який*

присвоїв чужі гроші (“Високий замок”); *Мер, подібно до монарха, присвоїв владу “дрібних” керівників* (“Папірус”) та ін.

Серед дієслів, що визначають фінансово-економічну та комерційну діяльність, переважають лексеми, у яких поляризація виникає за рахунок позитивного і негативного результату, пор.: *обділяти* — “обділити усіх чим-небудь” і “обділити кого-небудь”, тобто образити, напр.: *Будемо обділяти членів партії у зв’язку з річницею створення. Подарунків вистачить всім* (“Робітничка газета”); *Мого колегу обділили при розподілі коштів, святкового “пирога” на всіх не вистачило* (“Вісті”). Поляризація в дієсловах із префіксом **об-** є наслідком протиставлення дій, де об’єктами яких задіяні повно чи частково.

Явище енантіосемії особливе тим, що протилежність значень, яка спостерігається в слові, залежить від контексту, від ситуації, у якій відбувається дія.

Дієслова на позначення соціальних та економічних понять вступають також у квазіантонімічні відношення на основі таких значенневих показників, які не становлять крайніх, або симетричних, протилежностей і, отже, немає підстав вважати їх власне-антонімами. Члени таких антонімічних пар відрізняються семантичним компонентом, що входить до структури тільки одного з них. У цьому різновиді антонімії одне слово може вживатися у прямому, а друге — у переносному значенні, пор.: *звільнити* (кого-небудь від роботи) — *завалити* (кого-небудь роботою); *витрачати* (гроші) — *економити* (зберігати гроші), *лагодити* (стосунки) — *втратити* (зв’язки), *вибороти* (місце в парламенті) — *програти* (вибори), *вийти* (покинути щось) — *ступити* (зайти кудись) та ін., напр.: *Вона [лікарка] витрачає чималу кількість препаратів, заклик “економити” медичка ігнорує* (“Київська правда”); *Україна нагадує місто, яке перебуває між нападами двох ворожих армій — одна вже вийшла, а інша ще не вступила* (“Напередодні”) та ін.

До стилістично нейтрального дієслова можна дібрати повний синонімічний ряд антонімів, пор.: *роз’єднувати* — *об’єднувати, єднати, з’єднувати, сполучати, інтегруватися, гуртувати, згуртовувати, брататися; продавати* — *купувати, набувати, справляти, набирати, підкуповувати, відплачувати* та ін., напр.: *Ситуація у найчисленнішій партії виглядає вкрай загрозливо. Роз’єднувати одне ціле на дві частини – втратити ведучі позиції* (“Патріот”); *Проти насильства і рабства українці згуртовували свої сили, через це народ зумів вижити* (“Замкова гора”); *Щоб закласти фундамент майбутнього добробуту України, потрібно об’єднувати наші перші успіхи, рухатися сходянками вгору* (“Освіта”); *У колишньому Радянському Союзі всі народи браталися, а зараз чомусь про це рідко згадують...* (“День”) та ін.

Ці приклади свідчать про взаємозв’язок між антонімами та синонімами, тобто про антонімію синонімічних рядів (синонімію антонімічних протиставлень) [7, 58], що підтверджує системні відношення в лексиці.

Дієслівна антонімія служить для створення контрасту, який сприяє експресивнішому зображенню дійсності, поведінки людини. Цей прийом автори використовують, щоб привернути увагу до найголовнішого, щоб акцентувати на зв’язках між різними явищами, подіями, процесами тощо. За рахунок контрасту посилюється семантична насиченість в антонімічних порівняннях, напр.: *Розірвати попередню угоду значно простіше, ніж підписати нову* (“Замкова гора”); *Гроші заробляти складніше, ніж їх витрачати* (“Молодь України”) та ін.

На стилістичному рівні серед функцій лексичної антонімії, де вживаються дієслова, виділяють антитезу — стилістичну фігуру, яка служить для підсилення виразності мови через зіставлення протилежних понять, думок, образів [5, 18]. Різке протиставлення в публіцистиці дає змогу створити надзвичайно виразний, об’ємний образ, напр.: *Жити гарно значно приємніше, як тинятися будь-де* (“Слово”); *Народ правду каже: гірко заробиш — солодко з’їси* (“Вісті”) та ін.

Антонімічні відношення тісно пов'язані з полісемією: багатозначне дієслово може мати кілька антонімічних відповідників — до кожного значення лексико-семантичного варіанта або до деяких із них. Антономія “є явищем синхронним, тобто періодично змінним, адже семантична зміна слова може спричинити втрату антонімічних зв'язків і навпаки — розвиток нових значень викликає появу нових антонімічних зв'язків” [3, 67].

Отже, антонімія характерна для всіх тематичних груп дієслів соціально-економічної сфери. Особливо широко вона представлена у групі лексем, що представляють фінансово-економічну та комерційну діяльність. Дієслівні антоніми в мові засобів масової інформації використовуються як виразовий засіб, що дає змогу створити контрастну панораму подій соціально-економічного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бессонова Л. Е. Глагольная префиксальная энантисемия в русском языке в сопоставлении с украинским: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01/ Днепропетровск. ГУ им. 300-летия воссоединения Украины с Россией. — Днепропетровск, 1983. — 25 с.
2. Доломан С. Антоніми на сторінках газети// Вісник Київського ун-ту. Сер.: Журналістика. — К., 1995. — Вип. 2. — С. 164-177.
3. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. — К.: Либідь, 1992. — 248 с.
4. Родичева Э. И. Психолінгвістический анализ лексической антонимии: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.21/ МГУ. — М., 1976. — 24 с.
5. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. — М.: Просвещение, 1985. — 400 с.
6. Соколова Л. Н. К проблеме определения и классификации антонимов и их стилистического использования// Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. — М., 1977. — № 6. — С.60-69.
7. Стряпчая С. А. Функционирование в предложении глаголов лексико-семантической группы социальных отношений: Дис... канд. филол. наук: 10.02.01/ КГУ им. Т. Шевченко. — К., 1994. — 208 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія/ За заг. ред. акад. І. К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1973. — 440 с.

Анна Середницька

ДИСКУСІЙНІ МОМЕНТИ ПРАВОПИСУ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ ТА ВІДЧИСЛІВНИКОВИХ СКЛАДНИХ СЛІВ

Основне завдання правопису – встановити систему логічних, максимально стислих і зрозумілих, обґрунтованих норм, поєднати повноту й стислість їх викладу. Проте, незважаючи на тривалу роботу мовознавців, сучасний український правопис і довідкові видання є все ще далекими від ідеалу. Часто трапляються такі випадки, коли між правописом і орфографічними словниками, які постулюють дотримання норм правопису, насправді існують суттєві розбіжності.

У цій статті ми хочемо звернути увагу фахівців на ряд невирішених правописних проблем, які стосуються словотвору числівників і похідних від них складних іменників і прикметників. Порівняно з іншими частинами мови правопис числівників